

HET COMMUNISME : HET MARXISME VOORBIJ

Rudolf Boehm

De grootschalige pogingen die sinds 1917 in de Sovjetstaat en nã 1945 ook in een aantal andere landen van Oost-Europa en ook elders in de wereld werden ondernomen om eren socialistische samenleving in te stellen zijn mislukt. Ze zijn weliswaar niet zo "volledig" mislukt als men tegenwoordig geregeld hoort zeggen, maarwat doorweegt is het politieke feit dat die pogingen ook in de ogen van de grote meerderheid van de eigen bevolking in die landen heel en al mislukt zijn.

Niettemin kan de oorspronkelijke idee van het communisme en kan zijn aloude leuze "Iedereen volgens zijn vermogens, aan iedereen volgens zijn behoeften" (Louis Blanc) onmogelijk worden prijsgegeven.

Wij kunnen ons gewoon geen menselijke samenleving indenken die het nastreven van dit doel (openlijk) zou kunnen afwijzen. Zelfs zij die heel en al tegen het communisme gekant zijn plegen dan ook te bevestigen dat ze eveneens niet beter zouden wensen dan die doelstelling te verwezenlijken, maar dat ze nu eenmaal utopisch en onmogelijk te benaderen is, waarmee meteen ook de minder fraaie uitwerkingen van hun inspanningen verklaard kunnen worden.

Als nu echter ook zij die uitdrukkelijk geen ander doel kenden dan die doelstelling naderbij te komen erin mislukt zijn, en als niettemin die doelstelling onmogelijk kan worden opgegeven, dan moet voor hen de zelfkritische vraag op het voorplan komen te staan waaraan die mislukking te wijten was, en nog daarvoor de vraag wt nu eigenlijk mislukt is.

Een eenvoudig antwoord op die laatste (voorafgaande) vraag kan luiden: mislukt is de poging om (volgens een formule geproclameerd door de communistische partij "SED" in de voormalige DDR) een "eenheid van economische en sociale politiek" te verwezenlijken.

In feite hebben de sociale politiek en het gevoerde economische beleid in de socialistische landen elkaar voortdurend in de weg gestaan en op beide terreinen tot een mislukking geleid. Want het kernstuk van de sociale politiek was het gewaarborgd recht op arbeid, waardoor een Vrije markteconomie werd uitgesloten, terwijl de doelstelling van het economische beleid (voor de rest), gericht op een bestendige verhoging van de produktiviteit door middel van een ontwikkeling van de technologie, nauwelijks afweek van de doelstelling van een kapitalistische

economie. Tegelijk heeft de technologische ontwikkeling in de socialistische landen, niet anders of wellicht zelfs erger dan in de kapitalistische landen, tot steeds ernstiger "milieuproblemen" geleid.

Nochtans was die idee van "eenheid van economische en sociale politiek" echt gefundeerd in wat wellicht de meest fundamentele overtuiging van Marx was, namelijk dat "de machinerie op zich beschouwd de werktijd verkort, hoewel ze kapitalistisch toegepast de werkdag verlengt, dat ze op zich het werk verlicht, hoewel ze kapitalistisch toegepast zijn intensiteit opdrijft, dat ze op zich een overwinning van de mens over de natuurkracht betekent, hoewel ze hem kapitalistisch toegepast aan die natuurkracht onderwerpt, dat ze de rijkdom van de producent vermeerdert, hoewel ze hem kapitalistisch toegepast verpaupert". Wie dat verschil niet inzielt tussen de voordelen die de "machinerie op zich" voor de mens inhoudt en de nadelen die ze de mensen berokkent daarvoorze kapitalistisch wordt aangewend, zou volgens Marx de "stomiteit" begaan "niet de kapitalistische aanwending van de machinerie te bestrijden maarde machinerie zelf", omdat voor zo iemand "een andere dan de kapitalistische uitbating van de machinerie niet mogelijk "zou zijn (Das Kapital, 1, Werken van Marx en Engels, deel 23, p. 465).

Zo gezien zou de belangrijkste taak van de communistische partij vandaag erin bestaan die basisstellingen van Marx eens grondig opnieuw te onderzoeken, wat ik in het volgende van plan ben te doen. Want Marx zelf heeft zijn beweringen betreffende de uitwerkingen van "de machinerie op zich" op geen enkele manier gestaafd, noch heeft hij een "andere aanwending" van de machinerie dan de "kapitalistische" ooit uitgestippeld. Al wat hij wel heeft gedaan - nl. in zijn hoofdwerk Das Kapital - was uitvoerig aantonen wat, volgens hem, de gevolgen van een kapitalistische aanwending van de machinerie waren.

Dat de aangestipte taak de belangrijkste is die zich vandaag voor de communisten stelt, blijkt ook uit het feit dat velen onder hen zich in erge verlegenheid zouden bevinden indien hen nu gevraagd zou worden om stelling te nemen t.o.v. de aangehaalde opvattingen van Marx. Enerzijds zouden ze, ten gevolge van het ook bij hen toegenomen "ecologische" bewustzijn, erg huiverig staan t.a.v. Marx' beschrijving van de machinerie als een "overwinning van de mens over de natuurkracht"; anderzijds zouden ze enige neiging vertonen om de door Marx in het vooruitzicht gestelde "positieve" sociale uitwerkingen van de "machinerie op zich" eveneens, of zelfs eerder nog, te verwachten van een "kapitalistische" of althans "markteconomische" aanwending van zoon machinerie. Nog steeds begaan met een "eenheid van economische en sociale politiek", denken nog steeds velen dat

die zou kunnen en moeten gerealiseerd worden onder de vorm van de zogenaamde "sociale markteconomie".

Het resultaat van ons onderzoek naar de juistheid of onjuistheid en het onderling verband van Marx' aangehaalde stellingen zal echter zijn, ten zeerste, dat een verhoging van de produktiviteit door middel van daartoe geschikte machinerie, hoe dan ook aangewend, niets anders is dan de eerste en voornaamste oorzaak van onze "milieuproblemen"; dat ze de arbeidstijd enkel kan verkorten en de arbeid enkel kan verlichten onder de vorm van massale werkloosheid (bij onszelf of elders in de wereld); en dat ze de rijkdom van "de" producent enkel kan vermeerderen onder de vorm van een verrijking van sommigen ten koste van een verpaupering van veel meer anderen. Ten tweede, dat de mislukking van het socialistische project in Oost-Europa (en elders) op de eerste plaats te wijten is aan de onmogelijkheid om op een andere manier voordeel te halen uit het opdrijven van de produktiviteit dan door de deelneming en een overwinning in de wereldwijde markteconomische concurrentiestrijd, ten nadele van anderen (zeg maar "imperialisme"). Ten derde, dat bijgevolg het communisme (opnieuw) een wereldwijde beweging tegen de ongelijkheid onder de mensen, tegen de verrijking van sommigen ten koste van talloze anderen, en voor een stopzetting van de internationale technologische uitrustingswedloop - evenals de bewapeningswedloop op militair gebied - moet worden; en dat het daarmee ook op de meest doeltreffende wijze de oorzaken en motieven voor de dreigende vernietiging van onze leefwereld zal kunnen en moeten bestrijden.

Drie van de vragen waarvoorwe ons door Marx' beweringen geplaatst zien horen blijkbaar samen in één reeksen zijn gewoon niet afzonderlijk te bespreken: f1. of de "machinerie op zich beschouwd", of naargelang de manier waarop ze wordt aangewend, de arbeidstijd verkort of niet (of zelfs "de arbeidsdag verlengt"), of ze de arbeid zelf verlicht of niet (of zelfs "haar intensiteit verhoogt"), en of ze de producenten verrijkt of niet (of zelfs verpaupert). De vraag of de machinerie op zich, of naargelang haar aanwending, "een overwinning van de mens over de natuurkracht" betekent of integendeel neerkomt op een "onderwerping van de mens aan de natuurkracht" wordt het best in het licht van het antwoord op de drie eerstgenoemde vragen daarna besproken.

Marx heeft het hier klaarblijkelijk uitsluitend overeen "machinerie" die ertoe kan dienen, en moet dienen, de produktiviteit van de arbeid te verhogen, en dit door te steunen op een of andere "natuurkracht". (Wellicht bestaan er machines die,

althans op de eerste plaats, voor een ander doel dienen, en ook machines die nauwelijks opeen "natuurkracht" lijken te steunen, zoals b.v. het rijwiel; en er is ook een verhoging van de produktiviteit mogelijk die maar heel weinig steunt op een "machinerie", b.v. de produktiewijze van de "manufactuur".) In plaats van "produktiviteit" spreekt Marx wel meestal over "produktiekracht". De volgende definitie is echter duidelijk genoeg: "Onder een verhoging van de produktiekracht van de arbeid verstaan we hier heel algemeen een wijziging van het arbeidsproces waardoor de maatschappelijk vereiste arbeidstijd voor de produktie van een of andere koopwaar wordt verkort en waardoor dus een minder quantum arbeid het vermogen verwerft een groter quantum gebruikswaarde te produceren" ("Das Kapital", 1, l.c., p. 333).

Nu kan inderdaad van elke verhoging van de produktiviteit op twee verschillende manieren gebruik gemaakt worden, onafhankelijk ervan of nu één van die twee als "kapitalistisch" en de andere als een "andere" dan kapitalistische kan of moet bestempeld worden. De verhoging van de produktiviteit dank zij de aanwending van één of andere machinerie kan namelijk ofwel gebruikt worden om de omvang van de produktie te handhaven met verminderde arbeidstijd (b.v., met minder werkkrachten). Ofwel kan die verhoging van de produktiviteit gebruikt worden om de omvang van de produktie uitte breiden mits handhaving van een onveranderde inzet van arbeidstijd. (Natuurlijk zijn er tussenoplossingen mogelijk.) We zullen de gevolgen moeten overwegen voor de duur, de intensiteit en de beloning van de arbeid in elk van die twee gevallen.

1. Duur, intensiteit en beloning van de arbeid bij verhoogde produktiviteit en ongewijzigde omvang van de produktie.

Van een (door middel van machinerie) verhoogde produktiviteit kan gebruik gemaakt worden om met verminderde arbeidstijd dezelfde, in omvang onveranderde produktie voort te brengen.

In een bedrijf waar dat gebeurt wordt de vereiste arbeidstijd verminderd (en ook de som van alle werkuren besteed in de gehele samenleving vermindert met hetzelfde aantal); en het werk wordt in ieder geval in die mate verlicht waarin iedere arbeid verlicht wordt wanneer de duur ervan wordt ingekort.

Toch kan die verkorting van de arbeidstijd en die verlichting van de arbeid (in het

onderhavige geval) op geen andere manier plaatsvinden dan of door het ontslaan van enkelen van de voorheen tewerkgestelden ; of door een verkorting van de werkdag voor allen, in welk geval echter ook de lonen in dezelfde verhouding moeten worden verminderd. In het normaal geval - het geval van ontslagen - zullen bovendien de overblijvende arbeiders even lang moeten werken als ervooren dus, in dit opzicht, even intens.

Want de aangeschafte machines moeten worden betaald, en gedurende de periode waarin de machinerie zal "meegaan" zullen tenminste evenveel loonkosten moeten worden uitgespaard als de kosten gedaan voor die machinerie (precies evenveel, in het meest gunstig geval voorde arbeiders). Anders ware de aanschaffing van die machinerie zinloos of betekende ze ronduit een verlies.

- Er moeten zelfs nog meer loonkosten worden uitgespaard; want ook de energie die de machines verbruiken zal betaald moeten worden; en indien de machinerie aangeschaft werd op krediet moeten ook nog de interesten betaald worden aan de kredietverlener.

Er is slechts één speciaal geval denkbaar : wanneer de machinerie zodanig weinig kost dat de omvang van de produktie gehandhaafd kan blijven zelfs wanneer nog meer arbeidstijd en loonkosten worden uitgespaard dan vereist is om de machinerie (en de bijkomende kosten) te betalen. Net in dit geval kunnen de uurlonen van de blijvende werkkrachten verhoogd worden, op voorwaarde echter dat nagestreefde uitsparing van arbeidstijd en loonkosten plaatsvindt onder de vorm van ontslagen van andere arbeiders, dus ten koste van deze laatsten.

Zeker, als de produktie in dezelfde omvang gehandhaafd blijft als ervoorzal ook de tegenwaarde die (bij de verkoop) ervoorverkregen wordt dezelfde blijven (ze zal verminderen als doorons bedrijf prijsverminderingen zouden toegestaan worden). Een deel van die verkregen tegenwaarde komt nu echter terecht in de handen van de machineconstructeurs, de energieproducenten en de banken. Toch kunnen al deze samen, in het voor hen gunstigste geval, enkel maar evenveel loon krijgen als loonkosten werden uitgespaard in het bedrijf dat de machinerie heeft in gebruik genomen.

Want normaal gezien zullen de kosten voor de aanschaffing en het aanwenden van de machinerie lager moeten zijn dan de loonkosten die daarvoor kunnen uitgespaard worden. Anders kwam het invoeren van zo'n machinerie op een verlies neer.

Opnieuw is er echter één speciaal geval mogelijk dat zelfs het normaal geval zal zijn: hoewel de machineconstructeurs, de energieproducenten en de bankbedien-

den samen (in het voor hen gunstigste geval) enkel evenveel loon kunnen ontvangen als er loonkosten uitgespaard worden in het bedrijf dat de machinerie in gebruik neemt, is het toch mogelijk, en zelfs waarschijnlijk, dat ze allemaal samen mindertalrijk zijn dan de arbeiders die in bedoeld bedrijf ontslagen worden. Dan kan ieder van hen meer verdienen, ook meer dan de overgebleven tewerkgestelden in dat bedrijf, om de eenvoudige reden dat een gelijke loonsom bij de eerste groep kan verdeeld worden onder een geringer aantal arbeiders en bedienden.

Opnieuw gebeurt echter zo'n "vermeerdering van de rijkdom van de (eerste groep van) producenten" enkel ten koste van de arbeiders in het bedrijf dat de machinerie invoert, voornamelijk van deze die hier ontslagen worden maar ook van deze die tewerkgesteld blijven.

Een extreem voorbeeld voor zo'n geval ware het volgende: het zou kunnen dat voor de energieproductie bijna geen arbeidskrachten nodig zijn. Niettemin zou de "energieproducent", zonder eigenlijk iets te "produceren", zeer voordelig kunnen deelhebben aan de tegenwaarde verkregen door het bedrijf dat de machinerie aanwendt voor zijn productie; want die machinerie kan niet werken zonder de nodige energie. Schijnbaar zou dan de "energieproducent", zonder eigenlijk te 'werken', zich verrijken, enkel door de uitbuiting van een 'natuurkracht'. In feite echter werd reeds aangetoond dat ook hij zich enkel verrijktten koste van anderen: van de arbeiders in het bedrijf dat de machinerie aanwendt (zowel de ontslagenen als degenen die nog tewerkgesteld zijn), van de machineconstructeurs en de bankmensen.

Nu zou "men" in de (drie besproken) gevallen waarin enkele producenten (de niet ontslagen arbeiders in het gemechaniseerd bedrijf, de machineconstructeurs, de energieproducenten, de banken) hun rijkdom kunnen vermeerderen ten koste van anderen, dit, uit naam van een gelijkheidsprincipe, kunnen beletten, door b.v. gelijke uurlonen vooriedereen op te leggen of een energieproducente onteigenen. Het gevolg van dergelijke maatregelen ware echter geen enkele vermeerdering van de rijkdom van eender welke producent. Het zou allemaal blijven zoals voor de invoering van de nieuwe machinerie, afgezien van de verpaupering van hen die moeten ontslagen worden om haar aanwending zinvol te maken. Als "men" ook deze ontslagen niet toelaat, moeten zelfs, om de machinerie te kunnen betalen, de lonen, globaal gezien dan (ten gevolge van de toepassing van het gelijkheidsprincipe), verlaagd worden, evenredig met de vermindering van de totale arbeidstijd. Want we gingen ervan uit dat de omvang van de productie in het bedrijf (of de bedrijven) die de machinerie in gebruik neemt (of nemen) niet vermeerderd

wordt, zodat ook de daarvoor verkregen tegenwaarde niet zal toenemen.

Ons resultaat is dat, althans in het tot nog toe besproken geval, een verrijking van producenten (van sommige producenten) dank zij een verhoogde produktiviteit (door middel van een machinerie die gebruik maakt van een natuurkracht) enkel mogelijk is ten koste van andere producenten, voornamelijk van hen die een verkorting van hun werktijd en een verlichting van hun werk (dankzij de machinerie) enkel ondervinden onderde vorm van werkloosheid, van de overbodigheid van hun werkkraft.

2. Duur, intensiteit en beloning van de arbeid bij verhoogde produktiviteit en uitgebreide omvang van de produktie.

Van een (door middel van machinerie) verhoogde produktiviteit kan gebruik gemaakt worden om met onverminderde arbeidstijd een produktie van grotere omvang voort te brengen.

In een bedrijf waar dat gebeurt wordt de arbeidstijd niet verminderd (en evenmin de som van alle werkuren in de gehele samenleving); en het werk wordt tenminste onderdit opzicht ook niet verlicht. (Een verlichting van de nodige handgrepen kan ook leiden tot een opgedreven tempo van de arbeid om ook op die manier de omvang van de produktie te vergroten.)

Ook de lonen (alsmede de totale loonkosten van het bedrijf, nog steeds verdeeld onder hetzelfde aantal arbeiders) kunnen in dit geval even hoog blijven, ze kunnen en zullen waarschijnlijk, zelfs stijgen. Want de machinerie, de energiekosten (die in onderhavig geval fel zullen oplopen) en de interesten moeten weliswaar in dit geval boven de (ongewijzigde) loonkosten op betaald worden; toch moeten deze bijkomende kosten in dit geval betaald kunnen worden door de afzet (de verkoop) van de vermeerderde produktie.

Op zijn minst moeten dank zij de afzet van deze vermeerderde produktie de machineconstructeurs, de energieproducenten en de banken betaald kunnen worden; want de gehele operatie ware zinloos indien de vermeerderde afzet niet nog meer zou opbrengen dan deze bijkomende produktiekosten. In dat geval kunnen de lonen van de arbeiders in het bedrijf dat gebruik maakt van de machinerie inderdaad verhoogd worden.

Daarbij is echter vooropgesteld dat het bedrijf daadwerkelijk erin slaagt zijn

vermeerderde produktie te verkopen. En als er niet op wonderbare wijze bij de mensen die belang stellen in het soort produkten waarover het gaat, enige nieuwe koopkracht ontstaat, zal die afzet van de vermeerderde produktie enkel mogelijk zijn doordat ons bedrijf zijn "marktaandeel" vergroot, en dit enkel doordat ons bedrijf in een concurrentiestrijd zijn concurrenten uit de markt verdrijft en liefst heel en al ruïneert. (Te dien einde zal ons bedrijf ook tijdelijk de prijs van zijn produkten moeten verlagen, waarvoor ook een tijdelijke loonsverlaging in dit bedrijf kan vereist zijn. Tijdelijk kan door dergelijke prijsverlagingen ook enkele bijkomende koopkracht worden geschapen.

Indien het bedrijf dat door zijn nieuwe machinerie zijn produktiviteit verhoogt en zijn produktie vermeerdert zo'n concurrentiestrijd wint, dan komt dit op het volgende neer:

1. Bij de gedeeltelijk of volledig overwonnen concurrentie moeten werkkrachten worden ontslagen, enkele of alle. Op zijn minst moet bij die concurrenten de werktijd - zonder loonsverhoging - worden verlengd, de intensiteit van het werk opgedreven en het loonpeil verlaagd (waardoor die concurrenten zich vooreen tijdje eventueel nog kunnen verdedigen). Bij de arbeiders van de concurrentie zal het verlies van loon en werkgelegenheid des te groter zijn hoe lager hun produktiviteit was in verhouding tot de produktiviteit van het bedrijf dat de nieuwe machinerie heeft ingevoerd. De mogelijke loonsverhogingen bij het bedrijf dat de concurrentieslag heeft gewonnen (alsmede bij de machineconstructeurs, de energieproducenten en de banken waar het van afhankelijk is) gaan dus volledig ten koste van een loonverlies bij de arbeiders in de overwonnen bedrijven van de concurrentie. Overigens zou de gehele operatie opnieuw zinloos zijn indien het aantal machineconstructeurs en energieproducenten dat voor de machinerie en haar aanwending moet betaald worden, bij een gelijkloonpeil, even grootwas als het aantal arbeiders dat bij de concurrerende bedrijven zou moeten worden ontslagen.

2. Indien het bedrijf dat door middel van nieuwe machinerie zijn produktiviteit heeft verhoogd, de concurrentiestrijd heeft gewonnen, zal het nu voor zijn vermeerderde produktie een tegenwaarde ontvangen die daarvoor- als tegenwaarde voor een even omvangrijke produktie - verdeeld werd over meerdere- eventueel over alle - bedrijven waarmede het in een concurrentiestrijd stond; ons bedrijf moet die verkregen tegenwaarde enkel delen met de constructeurs van zijn machinerie, met de producenten van de nodige energie en met de banken. Dit is de enige bron van een vermeerdering van de rijkdom van de producenten - in dit bedrijf. (Deze verrijking van de producenten in dit bedrijf zou niet kunnen plaatsvinden indiende

ruilvoet zou bepaald worden door de produktiekosten, zoals Marx heeft gesteld, niet zonder dit principe onmiddellijk opnieuw af te breken en toch in het vervolg verder aan te wenden (1).

Deze schijn dat de ruilvoet zou bepaald blijven door gelijke produktiekosten is misschien ontstaan door het feit dat de verhoogde produktiviteit van een leverancier inderdaad voor de leverancier van de tegenwaarde geen verschil maakt; de verrijking van het bedrijf dat zijn produktiviteit heeft kunnen verhogen betekent voor hen, de leveranciers van de tegenwaarde, tenminste onmiddellijk, geen verlies, hoewel ze nu het produkt van een onverminderde arbeidstijd moeten inruilen tegen het produkt van een bedrijf waarde arbeidstijd, vereist om dezelfde omvang van produktie voort te brengen, verminderd is.

Nu werd bij de voorafgaande overwegingen vooropgesteld dat naar aanleiding van de aanwending van een machinerie voor een verhoging van de produktiviteit en een vermeerdering van de omvang van de produktie nergens een nieuwe koopkracht zou kunnen ontstaan.

Meestal wordt gewoon het tegenovergestelde vooropgesteld, nl. dat bij die gelegenheid wel ergens een nieuwe koopkracht zou ontstaan, zonder dat dat ooit aangetoond wordt. Niettemin moge onze veronderstelling hier even op proef gesteld worden.

Men zou eigenlijk enkel kunnen stellen dat een nieuwe koopkracht zou moeten ontstaan bij de machineconstructeurs, de energieproducenten en de banken waarop "ons" bedrijf een beroep moet doen.

Die nieuwe koopkracht moest dan echter ontstaan en bekostigd worden door de aankoop van hun produkten of "diensten" door het bedrijf dat een nieuwe machinerie wil invoeren. Dat zou dan echter neerkomen op de absurditeit dat dit bedrijf zich des te minder zou moeten toeleggen op een concurrentiestrijd om zijn vermeerderde produktie af te zetten, hoe meer het voor de aanschaf en de aanwending van zijn nieuwe machinerie zou moeten betalen. Eventueel zouden de machinebouwers, de energieproducenten en de banken wel de volledige winst naar zich toe kunnen trekken die bedoeld bedrijf zou realiseren - maar waardoor zou het die winst kunnen realiseren indien niet door een met succes bekroonde concurrentiestrijd?

Enkel op de volgende manier ontstaat er een soort "nieuwe" koopkracht. Als "ons" bedrijf de concurrentieslag heeft gewonnen zal het nu een aanzienlijk groter gedeelte van de tegenwaarde voorde totale produktie (in de desbetreffende sector)

kunnen binnenrijven dan ervoor. Voordien werd die tegenwaarde verdeeld onder alle met elkaar concurrerende bedrijven, met hun lagere produktiviteit en bijgevolg veel talrijker arbeiders. Weliswaar zal "ons" bedrijf dit groter aandeel in de tegenwaarde op zijn beurt moeten delen met de machineconstructeurs, de energieproducenten en de banken zonder dewelke het de nieuwe machinerie niet kon aanschaffen en niet kan aanwenden.

Maar die machineconstructeurs, energieproducenten en bankmensen moeten ook minder talrijk zijn dan de arbeiders die moeten ontslagen worden bij de concurrentie van "ons" bedrijf, net zoals het totaal aantal arbeiders nodig om een even omvangrijke produktie voort te brengen lager moet zijn dan ervoor. Op die manier concentreert zich dezelfde totale koopkracht die ervoor onder meer mensen verdeeld was, nu in de handen van een geringer aantal producenten. Eens te meer wordt hierbij de enige mogelijke bron van een "vermeerdering van de rijkdom van de producenten"- van enkelen onder hen ten koste van vele anderen zichtbaar.

Toch komt hierbij nog een ander feit naar voren. Doordat nu sommige arbeiders veel meer, anderen minderen nog anderen helemaal geen loon meer ontvangen, wordt het mogelijk, en zelfs noodzakelijk, één en hetzelfde produkt - met enige tijdsafstand - herhaaldelijk aan één en dezelfde persoon te verkopen.

Anders gezegd, terwijl ervoor een aantal stuks vaneen bepaald produkt (b.v. een broek) verkocht werd aan een ongeveer even groot aantal verbruikers, wordt nu aan een minder groot aantal verbruikers hetzelfde aantal stuks van dit produkt verkocht. Door deze wordt het produkt (b.v. de broek) niet langer gebruikt en verbruikt totdat het onbruikbaar wordt, maar voortijdig vervangen. Er ontstaat een zinloze luxe, of hetwegwerpprodukt. Zo'n toenemende produktie van wegwerpprodukten is echter ongetwijfeld één van de belangrijkste oorzaken van onze "milieuproblemen", hoewel niet, zoals we nog zullen zien, de meest belangrijke.

Ons resultaat is, ook voor het nu besproken geval, letterlijk hetzelfde als in het andere voorheen besproken geval.

Kan of moet men nu één van de twee verschillende toepassingen van een machinerie die geschikt is om de produktiviteit te verhogen, nl. dezelfde omvang van de produktie handhaven met verminderde werkuren of met een onverminderd aantal werkuren de omvang van de produktie opdrijven, een "kapitalistische" of een "andere toepassing" van de machinerie noemen? Marx zou zeker eerder de

tweede van deze toepassingen beschouwen als de "kapitalistische toepassing" van zo'n machinerie. Toch maakt het eigenlijk, zoals aangetoond, geen enkel verschil. Of zou er in elk van de twee hierboven besproken gevallen nog sprake kunnen zijn van twee verschillende vormen van toepassing, een kapitalistische of een andere? Nog het meest in het eerste geval, de toepassing van een machinerie die de produktiviteit verhoogt voor het voortbrengen van een in omvang onveranderde produktie met minderwerkuren. We hebben die mogelijkheid hoger besproken en gevonden dat het maar weinig verschil maakt.

3. Mens, machinerie en natuurkracht.

Is het nu waar of niet dat 'de machinerie op zich beschouwd', zoals Marx stelde, "een overwinning van de mens over de natuurkracht betekent, hoewel ze kapitalistisch toegepast, hem aan die natuurkracht onderwerpt"? We hebben gezien dat een machinerie die geschikt is en ook aangewend wordt om de produktiviteit van de arbeid te verhogen, hoe dan ook de werktijd verkort en de arbeid verlicht, hoewel die verkorting van de werktijd en verlichting van de arbeid de vorm kan aannemen (en gemakkelijk zal aannemen) van gewone werkloosheid: door de produktiviteit op te drijven ontlast de machinerie de menselijke arbeidskracht (ze vermindert de som van alle werkuren gepresteerd door alle werkkrachten samen genomen). En dit is enkel mogelijk doordat met behulp van de machinerie de belasting van de menselijke arbeidskracht (gedeeltelijk) wordt overgedragen op de natuurkracht, of m.a.w. doordat een belasting van menselijke arbeidskracht wordt vervangen door een meerbelasting van de natuurkracht. Aldus rechtgezet bevat Marx' opmerking een impliciet uitgesproken inzicht van het grootste belang. Hij wilde wel enkel pleiten voor de toepassing van zoveel mogelijk machinerie om de produktiviteit van de arbeid te verhogen omdat zo'n toepassing van machinerie (althans "op zich beschouwd") 'een overwinning van de mens over de natuurkracht' betekende. In feite kunnen we zijn uitspraak enkel begrijpen wanneerwe er het inzicht uit puren dat het precies door deze toepassing is van steeds meer machinerie om de produktiviteit van de arbeid te verhogen dat we op de eerste plaats en steeds meer de natuurkracht belasten. Menselijke arbeidskracht wordt vervangen door 'energie', verbruikt door onze machinerie. En we weten inmiddels, en niemand betwist het nog, dat de energiewinning, het energietransport, de energieomzetting (van één vorm in de andere, b.v. van kernenergie in warmte, van warmte in kinetische energie en van deze in elektrische stroom) en het energieverbruik (met de bijhorende afvalproduktie) de hoofdoorzaak vormen van een steeds verdergaande aantasting van ons "leefmilieu". Zonder het zelf op te merken heeft Marx beter

begrepen dan vele "ecologen" waar we de eerste en voornaamste oorzaak van onze "milieuproblemen" moeten zoeken. Dit inzicht is weinig "spectaculair": het is van het soort inzichten waarmede iedereen, eens dat ze uitgesproken zijn, onmiddellijk - en soms al te gemakkelijk - instemt. (2)

Maar in principevragen gaat het niet om één of ander tot nog toe volstrekt onbekend "feit" of "factor" te "ontdekken", maar na te gaan welk gegeven "het eerste (is) waarvandaan iets is, ontstaat of begrepen wordt" (Aristoteles' definitie van een "principe").

Nochtans is de beschrijving van zo'n verplaatsing van de produktiekracht van menselijke arbeidskracht naar natuurkracht als een "overwinning" van de mens over de natuurkracht op zijn minst misleidend. Want een toenemende belasting van de natuurkracht, door middel van een machinerie die de produktiviteit verhoogt, betekent ook, zelfs op de eerste plaats, dat "de mens" zich steeds meer afhankelijk maakt van de natuurkracht, terwijl hij tegelijk de draagkracht van de natuur waarvan hij zich afhankelijk maakt steeds meer ondermijnt en uitput. Kan men zo iets een "overwinning" noemen? Overigens zijn die toenemende afhankelijkheid van de mens t.a.v. de natuur en die toenemende uitputting van haar draagkracht eveneens gevolgen van de aanwending van de machinerie, onafhankelijk ervan of het nu om een "kapitalistische" of een "andere" aanwending ervan zou gaan.

Hierbij valt wel het volgende op te merken. Natuurlijk hebben de mensen steeds, zolang als de mensheid bestaat, en niet minder dan pandaberen en andere dieren en zelfs de planten, de natuurkracht belast en waren ze voor hun overleven afhankelijk van de natuur en draagkracht. Toch hebben de mensen sinds de agriculturale revolutie, zon 8000 jaar geleden, deze situatie beantwoord door te beginnen ernstig te werken door niet langer enkel vruchten in te zamelen, maar zelf landbouw te bedrijven; door niet enkel hout uit de bossen te halen, maar zelf bosbouw te bedrijven; door niet enkel op dieren te jagen, maar zelfs veeteelt te bedrijven enz. Voor de rest gebruikten ze bijna uitsluitend energiebronnen die zich vanzelf herstelden hun eigen arbeidskracht en die van arbeidsdieren, wind, stromend water en zonnewarmte. (Enkel de mijnbouw vormde er, vanaf zijn eerste opkomst, een zekere uitzondering op.) Sinds de uitvinding en de aanwending van de stoommachine echter, de "lire engine" zoals ze aanvankelijk (b.v. nog door Adam Smith) genoemd werd, vanaf de 18de eeuw, bedrijft de mens inderdaad een soort "economie van de verbrande aarde". Wellicht waren de mensen in feite ertoe gedwongen, gezien hun toegenomen aantal, om hun toevlucht te nemen bij een

dergelijke machinerie; toch was het dan in ieder geval geen "overwinning" maar eerder een faillietverklaring, een wanhoopsdaad, een nederlaag.

Marx' beschrijving van de aanwending van de "machinerie op zich" als een "overwinning van de mens over de natuurkracht" moet echter nog om een tweede belangrijke reden als op zijn minst misleidend beschouwd worden. Marx' had bij deze formulering natuurlijk het vermeende feit voor ogen dat de "machinerie op zich" niet enkel de werktijd verkort en de arbeid verlicht, maarvoornamelijk ook "de rijkdom van de producent vermeerderd". Dat is ongetwijfeld een voorstelling die tot op heden velen met Marx zullen delen, of ze nu voorstanders of (zoals de "ecologisten") tegenstanders van zo'n (vermeende) verrijking van "de mens" ten koste van de natuurkrachten zijn. Wij hebben echter gezien dat de aanwending van een machinerie "op zich" geenszins volstaat om "de rijkdom van de producenten te vermeerderen", en dat slechts enkele van de producenten, door zich van zo'n machinerie te bedienen, zich kunnen verrijken ten koste van (talrijke) anderen.

De machinerie is enkel een wapen waarmee zij die zich ermee uitrusten een overwinning kunnen behalen in de concurrentieslag, een soms vernietigende overwinning op hun minder goed gewapende concurrenten-producenten. De natuur is enkel het slagveld waarop ze verwoest wordt. Indien men nu het zich verrijken van enkelen ten koste van vele anderen, die "accumulatie", "kapitalistisch" noemt, dan moet eruit worden besloten dat er hoe dan ook geen andere dan een "kapitalistische aanwending" van de machinerie denkbaar is waarmee (sommige) producenten zich kunnen verrijken (ni. ten koste van anderen). Geldt dan ook dat de machinerie, op die manier "kapitalistisch toegepast", niet enkel talrijke producenten "verpaupert", maar bovendien eigenlijk "de mens aan de natuurkracht onderwerpt"? Nauwkeuriger vertaald, luiden die woorden van Marx in feite als volgt dat de machinerie, "kapitalistisch toegepast, de mens door de natuurkracht onderdrukt"?

Daarmee heeft Marx dan wellicht inderdaad precies hejzeifde willen aanduiden als wat hierboven beschreven werd als een overwinning van mensen overmensen, door middel van hun machinerie, in de concurrentieslag.

Besluiten voor een noodzakelijke heroriëntering van de communistische beweging naar de toekomst toe.

1. De aangehaalde en besproken vier dubbele stellingen van Marx zijn, in hun geheel gezien, onhoudbaar. Zijn vier stellingen over "de machinerie op zich" -dat ze de werktijd zou verkorten, de arbeid zou verlichten, een overwinning van de

mens over de natuurkracht zou beteken en de rijkdom van de producent zou vermeerderen-, zijn overigens niet eens "marxistisch" maar gewoon de uitdrukking van een idee van "vooruitgang" die het moderne Westerse denken in zijn geheel kenmerkt en die ook Marx zich eigen heeft gemaakt. Zijn vier stellingen over de gevolgen van de machinerie daarwaarde "kapitalistisch aangewend" wordt, staan al veel dichterbij de realiteit. Deze laatste vier stellingen heeft hij ook, in tegenstelling met de eerste vier, uitvoerig gestaafd, f11. in het 13de hoofdstuk van het eerste boek van Das Kapital, over "Machinerie en grote industrie"). Maar enerzijds zijn die gevolgen in feite gevolgen van de "machinerie op zich", hoe dan ook aangewend; en anderzijds is Marx' beschrijving van die gevolgen toch niet volledig, zelfs indien het er enkel over de gevolgen van een "kapitalistisch aangewende" machinerie zou gaan. Een machinerie die op de eerste plaats of zelfs uitsluitend dient om de produktiviteit te verhogen, zal, hoe dan ook aangewend, voor velen een verkorting van de werktijd en een verlichting van de arbeid betekenen, maar bij voorkeur onder de vorm van werkloosheid; ze kan er steeds toe dienen sommige producenten te verrijken, maarten koste van een verpaupering van vele anderen; voor de rest komt de aanwending van zo'n machinerie er steeds op neer dat de mens zich afhankelijk maakt van de "natuurkracht" die hij tegelijk door middel van die machinerie ondermijnt. We kunnen op die stellingen van Marx niet langer voortbouwen

2. De mislukking van het socialisme bij zijn eerste grootschalige poging om zichzelf waar te maken is niet te wijten aan de gedachten van Lenin (die nauw aansloten bij de gedachten van Marx en Engels), noch aan de daden en misdaden van Stalin (in mijn ogen enkel een uitvloeisel van een paranoïde reactie op het opdoemen d perspectief van een mislukking), noch aan de gedachten loosheid van Brezjnev, maar aan de onmogelijkheid een "eenheid van economische en sociale politiek" tot stand te brengen op basis van de hier besproken veronderstellingen van Marx (en Engels). Een ernstige sociale politiek is onverenigbaar met een economische politiek die op de eerste plaats door de ontwikkeling en toepassing van steeds "nieuwe technologieën" de produktiviteit tracht te verhogen. Het communisme moet het marxisme voorbijstreven. Dât is geen ramp. De communistische beweging had nooit het idee het marxisme waar te maken, maartoch wel het communisme waar te maken. De inzichten van Marx en Engels boden er, naar het scheen, de beste leidraad voor. Wanneer nu blijkt dat die leidraad de beweging op een dwaalspoor heeft gebracht, moeten we niet het communisme, maar wel, voor een belangrijk stuk, het marxisme laten vallen. Dat betekent ook geen vernedering voor de grote denkers Marx en Engels. Het was niet de schuld van

Marx dat men zijn hoofdwerk heeft uitgeroepen tot de "bijbel" van de arbeidersklasse. Martin Heidegger heeft eens gezegd: «Om een denkerrechte begripen, moet men zijn grenzen zien. Zien jullie zijn grenzen? Ik zie ze niet». Zo had ook Marx kunnen spreken.

3. Uit de resultaten van bovenstaand onderzoek blijkt ook dat het "ecologisch" vraagstuk en de wereldwijde "sociale" problemen noch gewoon naast elkaar bestaan, noch tot elkaar herleidbaar zijn. Ze hebben wel één gemeenschappelijke wortel : de moderne technologische "beschaving". De overwinning van de wereldwijde "sociale" ongelijkheid tussen de mensen vormt echter op haar beurt de sleutel, ook voor het voorkomen van een "ecologische" catastrofe. Ook in dit opzicht zal de communistische wereldbeweging nog wel een sleutelrol voor de toekomst van de mensheid kunnen spelen - als ze in staat blijkt te zijn op beslissende wijze verder vooruit te gaan - het marxisme voorbij.

Een nabeschuiving over verdedigbare en "kapitalistische" aanwending van machinerie.

Marx beschouwde het als een "stomiteit", "niet de kapitalistische aanwending van de machinerie te bestrijden maar de machinerie zelf, een "stomiteit" die iemand (toch wel een "Groene", omdat hij zowel de machinerie alsook het kapitalisme "bestrijdt") zou begaan voor wie een andere dan de kapitalistische uitbating van de machinerie niet mogelijk' schijnt (*Das Kapital*, t, i.c., p. 465).

Ondertussen spreken de feiten -waaronder de economische, sociale en "ecologische" problemen die tot de huidige crisis van het socialisme hebben geleid -een andere taal en laten eerder omgekeerd de mening van Marx overkomen als een naïef modern vooroordeel.

(Van die feiten zelf heb ik hoger maar heel weinig aangehaald omdat ik me tot taak stelde aan te tonen dat ze -als men wil: "achteraf bekeken" - vooraf, "a priori", voorspelbaar waren.)

Toch dient bovenstaand betoog nog aangevuld te worden met een nabeschuiving om erop te wijzen dat het niet zonder meer neerkomt op een afwijzing van de "machinerie op zich". Want:

1. Er bestaan technieken, en ook een bijhorende machinerie, die geenszins of althans niet op de eerste plaats, louter voor een verhoging van de produktiviteit

dienen, maar voor het mogelijk maken van iets dat voor het overleven van de mensen nodig, of althans nuttig is. De meeste van detechnieken, met de bijhorende machinerie, die ons overgeleverd zijn uit het voorindustriële tijdperken waarvan we ook nu nog grotendeels gebruik maken, leveren er voorbeelden van.

2. Er bestaat ook een soort machinerie die weliswaar "enkel" in de dienst staat van een verhoging van de produktiviteit maar niettemin eigenlijk en op de eerste plaats dient om eveneens noodzakelijke of althans erg nuttige "dingen" mogelijk te maken die anders in de gegeven omstandigheden niet gerealiseerd zouden kunnen worden. Daar waar b.v. een nijpende schaarste aan arbeidskrachten heerst, kan een machinerie die niet beschikbare arbeidskrachten vervangen zonder in dit geval voor meerwerkloosheid te zorgen (zie Marx' stelling dat de machinerie "op zich" de arbeidstijd verkort). Of daar waar een bepaalde taak zich stelt die de draagkracht van elke menselijke arbeidskracht zonder meer overstijgt, kan een machinerie de belasting van die arbeidskracht verminderen zonder dat die verlichting van de arbeid (zie Marx' tweede stelling) eveneens enkel kan leiden tot werkloosheid. Weliswaar zal ook in deze beide gevallen de aangewende machinerie neerkomen op een meerbelasting van de natuurkracht en een grotere afhankelijkheid van de mensen t.o.v. de draagkracht van de natuur (zie Marx' derde stelling) ; toch kan dat in die gevallen onvermijdelijk zijn.

Voor bepaalde doeleinden kan uiteindelijk zelfs een concentratie van rijkdom (een "accumulatie") in de handen van sommigen, ten nadele van andere producenten en consumenten, gerechtvaardigd en zelfs noodzakelijk zijn (zie Marx' vierde stelling), terwijl ook deze verrijking van sommigen eveneens ten laste van de natuurkracht zal gaan. Toch moet men zich ervan bewust zijn dat ook in deze verdedigbare gevallen de aanwending van de machinerie op zich hoe dan ook de bedenkelijke gevolgen met zich meebrengt die bij Marx' derde en vierde stelling vermeld werden en eveneens de nadelige gevolgen die bij Marx' eerste en tweede stelling onderstreept werden, wanneer het niet om noodsituaties gaat zoals die werden beschreven.

Nu zou men wellicht als een "kapitalistische" aanwending van de machinerie net deze moeten bestempelen die onvoorwaardelijk elke machinerie in gebruik zal nemen indien ze er maar voor dient de produktiviteit te verhogen; niet enkel in de beschreven noodsituaties en zonder de onvermijdelijke overbelasting van de natuurkrachten de verrijking van sommigen ten nadele van de meesten hoe dan ook in beschouwing te nemen. Zo gezien, zou men dan ook, alhoewel in een andere

---

zin, kunnen vasthouden aan Marx' idee niet "de machinerie zelf" te bestrijden maar "de kapitalistische aanwending" ervan.

(1) In twee bijdragen, ni. "Geweld op economisch vlak. Onderzoek naar de oorzaken van de verarming", *Kritiek* 19, voornamelijk p. 65-69, en nog scherper in "Ellende van de wetenschappelijke cultuur", *Kritiek* 17, voornamelijk p. 107-109, heeft Johan Moyaert de hier uiteengezette ideeën reeds veel concreter ontvouwd, en vooral aangetoond dat Marx' veronderstelling van een ruil op basis van gelijke produktiekosten onmogelijk de historische feiten kan verklaren (zonder zich expliciet in te laten met een polemieek tegen Marx). Eigenlijk dank ik aan deze bijdragen van Johan Moyaert de doorbraak van het inzicht dat ik in geheel dit opstel tracht te verwoorden.

(2) Ik vind het ook reeds uitgesproken, b.v. door Wilfried De Vlieghere in zijn boek "Be aarde bewaren", Berchem, 1990 "de arbeidsproduktiviteit (is) ook afhankelijk van de hoeveelheid ingezette natuur hoe meer energie aanwezig, hoe meer goederen één man kan maken. Maar dat betekent eigenlijk dat een belangrijk deel van wat als arbeidsproduktiviteit doorging in feite natuurproduktiviteit is.....(p. 47) Wilfried De Vlieghere relativeert echter zijn eigen inzicht (let op zijn woorden: "ook" afhankelijk "betekent eigenlijk", "een belangrijk deel") en maakt er geen principevraag van.

